

AAVUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY

RESEARCH JOURNAL

PEER-REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Email to: aaavushijournal@gmail.com

www.aaavushijournal.com

SPECIAL ISSUE No. 51

EXECUTIVE EDITOR

Dr. Jaiyashree Deshmukh

Dr. Jaiyashree Deshmukh
Department of English
University of Mumbai

Co-Editor

Mr. B. M. Hirude

Mr. M. U. Ugle

Chief Editor

Prof. Pramod Tandale

43	पो.के. गायकवाड	भारतातील बालकामगार समस्या निर्मूलनासाठी कायदेशीर उपाययोजना	116
44	प्रा. डी.डी. गायकवाड	भारतातील बाल गुन्हेगारीची सद्य स्थिती	119
45	डॉ. ज्ञानोबा दशरथ फड	बालकामगारांच्या समस्या आणि प्रकार	122
46	प्रा.डॉ. नानासाहेब जाधव प्रा. रवि सोळंके	भारतातील बालकामगार निर्मितीचे कारणे व परिणाम	125
47	प्रा. प्रदीप दाजीबा पाटील	भारतातील बालकामगारांची समस्या आणि उपाय : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास	127
48	श्रीमती शितल श्रीराम कोठावळे	बालकामगार एक सामाजिक समस्या	130
49	प्रा. शितल लहू बोडके	भारतातील बालकामगार निर्मितीची कारणे व शासकिय उपायेयोजना	131
50	प्रा. एस. एस. मोहिते	आधुनिक भारतातील बालकामगाराचे स्वरूप व घटनात्मक उपाययोजना	134
51	डॉ. आश्रुबा देविदास कदम	भारतातील आधुनिक बालकामगारांचे स्वरूप	136
52	प्रा. शरद शंकर गायकवाड	बालहक्क हिरावून घेणारी प्रथा बालकामगार आणि मानवअधिकार	138
53	प्रा. डॉ. यादव घोडके	भारतातील बालकामगार समस्या निर्मूलनासाठी कायदेशीर उपाययोजना	140
54	शिवाजी दिलीप पावले	बालकामगार एक सामाजिक समस्या	143
55	प्रा. एस.एन. पाटील	बालगुन्हेगारी: एक भिषण समस्या	145
56	प्रा. ईश्वर लक्ष्मण राठोड	बालकामगाराचे पुनर्वसन आणि शासनाची भूमिका	147
57	प्रा.डॉ. जयसिंग ज्ञानदेव साळुंके	बालगुन्हेगार : सुधारकार्यक्रम	150
58	प्रा.डॉ.आर.डी. खताळ	बालकामगार समस्येची कारणे आणि परिणाम	153
59	प्रा.अशोक रामचंद्र गारे	आधुनिक भारतातील बालकामगार समस्येचे स्वरूप	155

बालकाभंगार समस्येची कारणे आणि परिणाम

प्रा. डॉ. आर. डी. खनाड

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

सोहल महर्षिशास्त्रालय, गवर्गडे रीत बोंद

प्रस्ताविक :

प्राचीन काळापासून भारतात बालकाभंगारांची समस्या अस्तित्वात असल्याने हेदमून यत् विशिष्ट अडथळा शतकांतर टुंगविल्याचे औद्योगिक क्रांतीमुळे विविध उद्योगधंद्यात काही कामगारांनी बालकाभंगारांचा व्याप राबोवण हांड लागल. आंतरराष्ट्रीय मजूर संघटनेच्या साकडेवारीनुसार सध्या जगात ५ र्कांनी बालकाभंगार आहेत तर भारतात बालकाभंगारांची संख्या एकूण कामगारांच्या संख्याच्या ६% साद १९७१ च्या जनगणनेनुसार भारतात संवीभूक बालकाभंगारांची संख्या आंध्रप्रदेशात एकूण लोकसंख्याच्या ९.२४ असल्याने हेदमून यत् तर केरळमध्ये सर्वांत कमी म्हणजे १.३० इतकी आहे. सर्व देशात ९३% बालकाभंगार ग्रामीण भागात व ७% बालकाभंगार शहरी भागात आहेत. ग्रामीण भागात शेत, गुरे सोडाळणे, जादे उद्योग आणि नागरी भागात छोटी दुकाने, उध्दारगृहे, व कुटुंबात चालविल्या जाणाऱ्या छोटेज व्यवसायात बालकाभंगार अत्यल्प वेतनावर काम करतात.

भारतात १८८१ च्या भारतीय कायद्याना अधिनियमात बालकाभंगारांविषयी काही निबंध घालण्यात आले. १९३९ च्या बालक अधिनियमानुसार अत्यल्पवेत बालकांची वेतबागारी बेकायदेशीर ठरविण्यात आली. तर १९५१ च्या बालराजगार अधिनियमानुसार काही उद्योगधंद्यात १२ वर्षांपेक्षा कमी वयाच्या मुलांना काम करण्यास बंदी घालण्यात आली. तर १९५१ च्या अधिनियमानुसार रेल्वे व गोदामामध्ये १५ ते १७ वर्षांदरम्यानच्या बालकाभंगारांना राजपाळीचे काम देण्यास बंदी घालण्यात आली. अशाप्रकारच्या विविध कायद्यांच्या परिणामामुळे संघटित क्षेत्रातील बालकाभंगारांची संख्या कमी झाली असली तरी असंघटित क्षेत्राची कायद्यातून सुटका होत असल्याने तेथे बालकाभंगारांची संख्या वाढून त्यांची स्थिती अधिकच दयनीय बनत चाललेली दिसून येते.

शोध निबंधाची उद्दिष्टे :-

- १) बालकाभंगार समस्येच्या पार्श्वभूमीचा अभ्यास करणे
- २) बालकाभंगार समस्येच्या कारणे व परिणामांचा अभ्यास करणे

शोध निबंधाची गृहितकृते :-

- १) बालकाभंगार समस्या ही सार्वत्रिक आहे.
- २) बालकाभंगार समस्येची विविध कारणे आणि परिणाम आहेत.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत शोध निबंधामाठी संशोधनातील दुय्यम तथ्य संकलन पध्दतीचा अवलंब केलेला असून त्यासाठी विविध संदर्भ ग्रंथ, पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे, आणि इंटरनेटवर उपलब्ध असलेल्या माहितीचा आधार घेण्यात आलेला आहे. यावरून प्रस्तुत शोध निबंधाचे लेखन करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

बालकाभंगार समस्या ही समस्या विस्तृत आणि व्यापक स्वरूपाची असून ही समस्या बालकाभंगारांच्या जीवनाशी संबंधित आहे. बालकांच्या व्यक्तीमत्त्वाचा विकास आणि बालकाभंगार समस्या यांचा घनिष्ट संबंध असतो. 'बालकाभंगार समस्या' ही मानव निर्मोत असून यामुळे बालकांच्या व्यक्तीगत विकासावरच त्यांच्या जीवनाच्या सर्वांगीण विकासाचा मार्गही यामुळे कायमचा बंद होऊ शकतो. यासाठी बाल काभंगार समस्येवर प्रभावी उपाययोजना शोधण्याची नितांत आवश्यकता आहे.

बालकाभंगार संकल्पना :-

"आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटनेच्या मते, बालकाभंगार म्हणजे बालपणीच प्रौढत्व लादले जाते व अत्यंत कमी वेतनावर दिवसभर त्यांच्या शारीरिक व मानसिक विकासास बाधक ठरेल, अशा परिस्थितीत काम करावे लागते. त्यांच्या भवितव्यासाठी उपयांगी पडू शकेल असे अर्थपूर्ण शिक्षण व प्रशिक्षणापासून त्यांची फारकत झालेली असते."

संयुक्त राष्ट्रसंघाचे मत :

"संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या १९९१ च्या ठरावानुसार १८ वर्षांखालील कोणत्याही व्यक्तीला बालक संबोधले आहे व त्यांच्या प्रकृतीवर, सुरक्षेवर, नैतिकतेवर दुष्परिणाम करतील अशा मुलांमार्गी, वेश्याव्यवसाय व कोणत्याही अर्थी कार्यामध्ये त्यांच्या समावेशस बंदी घातली आहे."

युनायटेड स्टेट्स ट्रिपार्टमेंट ऑफ लेबर-चे मत-

"बालकाभंगार म्हणजे अशी मूलं को, त्यांच्या, त्यांच्या अत्यवयाचा विचार करता अयोग्य व असुरक्षित असे काय करावे लागते व बालकांच्या कल्याणाच्या दृष्टीने कामाच्या ठिकाणची स्थिती अत्यंत विघातक असते."

बालकाभंगार समस्येची कारणे :-

बालकाभंगार समस्येची कारणे विविध प्रकारची आणि विविधगी असलेली दिसून येतात. विशिष्ट: पालकांचे दारिद्र्य, बालकांच्या शिक्षणाविषयीची पालकांची अनास्था, कामगार संघटनेचा अभाव, कामगार संघटनेची उदासिन्ता शारसकिय धोरणांचा अभाव, शारसकिय धोरणाच्या अंमलबजावणीचा अभाव, शारसकिय उदासिन्ता, आर्थिक सामाजिक मागासलेपणा, सहल्य ठिकाणची गुंहेगारी प्रकृती, रुडी परंपरा, शिक्षणाच्या साथी सवलतीचा अभाव, प्रस्थापार, वंश-परंपरा, पालकांची बेकारी, पालकांचा कर्तबाजारीपणा, निरक्षरता, आणि अज्ञान.

जन्म, बालकांच्या वाढत्या गरजा, अज्ञानाच्या वाढत्या वजन, मानवतेच्या अभावाने मृत्यू, औद्योगिकरण, कौटुंबिक अभाव, पालकांच्या मृत्वाचा शा.अभ्यासी कामावर पाहणे व सामाजिक अल्पव्यया, कुटुंबातील अभावता प्रमुख घटक आहेत.

जे रोगे असले म्हणून त्यांना कामावर उभारण्यात येणे, लहान मुले त्यांच्या वयाला अयोग्य सजा ठिकाणी व अशा अशासाठी सामाजिक त्यांचे गरजेचे हे प्रमुख कारण असले परंतु सामाजिक अल्पव्ययाचा भ्रष्टाचार, स्वयं मृत्यू, शालेय वर्षांचा अभाव, पालकांच्या मृत्वाचा शा.अभ्यासी कामावर पाहणे व सामाजिक अल्पव्ययातील प्रचंड गरजेची अशी इतर अशा बालश्रम हेच उपाययोजनांचे साधन असले तरी बालकामगारांची समस्या ही कायम राहणारच आहे."

समस्येचे परिणाम :-

बालकामगार समस्यांचे साधारणतः बालकांचे, बालकांच्या कुटुंबाचे, आणि समाजाचे परिणाम होताना विशेषतः मुले आणि त्यांचे समाज यांच्यावर दिरंगाईपर्यंत या समस्यांचे वाईट परिणाम होतात.तर उत्पादकांना याचा फायदाही होतो. एकूणच बालकामगार संघटनेला त्यांचे कुटुंब, समाज देशाला वाईट परिणामाला सामोरे जावे लागते. बालकामगार समस्यांना बालकांच्या शारीरिक, मानसिक, नैतिक, शैक्षणिक विचारांचे वाईट परिणाम होतो. अत्यंत प्रतिकूल वातावरणात काम करावे लागते असल्याने आरोग्याचे विघातक परिणाम होत व विविध आजारांना सामोरे जावे लागते. जीवन जगणे, पोषण, आरोग्य विकास आणि शिक्षण, संरक्षण आणि निर्णय प्रक्रियेत महत्त्व घेतले जात नाही. यापासून त्यांना अल्पवयचे राहणे लागते. बालकामगारांमध्ये कुटुंबाचा आर्थिक हातभार लागत असल्याने तसे दिरंगाईने माझे हाती होण्याची शक्यता असते. काही वेळा बालकामगार आजारी पडल्यास त्यांच्या आजाराचे होणारे खर्च हा कमाईपेक्षा अधिकच होतो. परिणामी कुटुंबाच्या वाढत्या आर्थिक दारिद्र्य येण्याची शक्यता असते.

कुटुंबाबरोबरच समाजावरही बालकामगार समस्यांचे वाईट परिणाम होतात. अत्यंत कमी वेतनावर बालकामगार काम करत असल्याने प्रौढ कामगाराचे बंधाऱ्याची वेळ येत आहे. यामुळे त्यांचे कुटुंबे दारिद्र्यात जीवन जगतात. म्हणजेच गरिबी-बालकामगार-बंधाऱ्या-दारिद्र्य यांचे एक चक्रच समाजात निर्माण होते. बालकामगारांमध्ये प्रौढांना काही वेळा कमी वेतनावरही काम करावे लागते. याशिवाय या समस्यांमुळे समाजात गुंड प्रवृत्ती वाढते. अशा पध्दतीने बालकामगार समस्यांचे समाजातील विविध घटकांचे परिणाम होतो.

सारांश:-

विशेषतः भारतात बालकामगाराची अवस्था अत्यंत भयावह आहे. विविध सामाजिक संस्था या मुलांसाठी काम करताना दिसून येत आहे पण या संस्था अशा सर्व मुलांपर्यंत पोहोचू न शकल्याने अनेक बालकांचे बालपण हरवत जात आहे. मुलांना बेकायदेशीर कृत्य करण्यासाठी मादक पदार्थ दिले जातात. जोगड्याची कामे करून घेतली जातात, अशावेळी मुलांच्या आरोग्याचे लक्ष दिले जात नसल्याने त्यांना गंभीर स्थितीचे आजार जडतात. अशा बालकामगारांना यातून सुटका करून त्यांच्या चांगल्या पुनर्वसनाची गरज आहे. तरच त्यांचे बालपण कायम राहून भावी भारताचे सद्द नागरिक बनण्याचा त्यांचा मार्ग सुकर होईल. स्वातंत्र्यानंतर भारतातील बालकामगारांच्या समस्यांचे कायदेशीर उपाय-योजना करण्याचे प्रयत्न चाललेले दिसून येतात. १४ वर्षांच्यातील मुलांना धोक्याच्या ठिकाणी काम करण्यास मनाई करण्यात आलेली आहे. पण विविध ठिकाणी विशेषतः शेत, कुटीर उद्योग, उपहारगृहे, इंटरनेटमधून बालकामगारांचा वापर सुरुसुरु होताना दिसून येतो. मानवसंसाधने शिक्षण तरतूद होऊनही मालक वर्ग याकडे दुर्लक्ष करताना दिसतात कारण यांच्या विरोधात तक्रार करण्याची शक्ती बालकामगारांमध्ये नसत. परिणामी मालक वर्गाचे फायदे म्हणून बालकामगार समस्यांचे समूह उच्चाटन करण्यासाठी कायद्याच्या काडक अमलबजावणी बरोबरच समाज-मनात जनजागृतीची नितांत आवश्यकता आहे.

संदर्भ ग्रंथ:-

१. Puro Ramakant, Handbook of CRIMINOLOGY Dominant Publishers & Distributors (२००९)
२. Thakru B S Media Utilization for the development of women and children - Publishing Company New - Delhi (१९८९)
३. साक्षरता आर.सी - श्रम समस्यांचे - समाजकल्याण तथा सुरक्षा न्यू बिनिंग अमीनाबाद लखनऊ (१९७८)
४. सिद्ध उषा, सिद्ध एच पी - सामाजिक परिवर्तन के विविध आयाम : अजुन पब्लिशिंग हाऊस, नई दिल्ली (२००३)
५. शलकर अध्या : मानवी हक्क, संरक्षण अधिनियम -१९९३ नाशिक ली हाऊस औरंगाबाद (२००३)
६. कोट्टेवार ए वाय - समाजशास्त्र - फडके प्रकाशन - औरंगाबाद (२०११)
७. काचोळे दा पी. , चक्रवर्ती शा बा - औद्योगिक समाजशास्त्र, वेलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद. (२००५)